

Про деякі базові засади латентології як науки

Вадим Курілло,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних наук
Миколаївського державного
гуманітарного університету ім. П. Могили

У статті розглядаються природа, джерела, роль, об'єкт, суб'єкти, функції та структура прихованої/латентної політики. Ставиться питання про доцільність створення присвяченої цьому феноменові спеціальної галузі політичної науки. Робиться спроба сформулювати базові засади політичної латентології.

Прозорість механізмів влади, відкритість діяльності державних установ, політичних партій та лідерів є однією з найважливіших заповорок демократизації суспільства. Відомо, що під заслоною таємності можуть приховуватися вузькоогоїстичні дії владоспроможних осіб та їх adeptів, кланова політика, протиправне адміністрування, змови, репресії тощо. Але в багатьох випадках прихованими є і певні види діяльності щодо захисту національних інтересів, навіть конкурентна боротьба політичних партій у форматі політичного плюралізму, боротьба з тероризмом, криміналітетом тощо.

На жаль, наукова думка майже не торкнулася питань латентної політики з усіма її атрибутами, властивостями, суперечностями, проблемами, забарвленням (мається на увазі "чорний" чи "сірий" піар, який часто критикується на сторінках газет). Отже, можна вважати, що створення науки латентології повністю відповідає меті правильного визначення ролі й місця латентної політики в суспільному житті, формування в процесі демократизації надійних, адекватних її природі механізмів контролю, завданням підготовки фахівців політичної діяльності, які мають коректне розуміння латентної політики і можуть реалізувати її, дотримуючись норм права і демократичних цінностей.

Ставлячи за мету спробу визначення латентології як самостійної науки

в структурі політології, необхідно в першу чергу визначити природу латентної політики та всі її характеристики, довести наявність у латентології атрибутів окремої науки.

Латентна політика поки що не отримала належного місця в науковому просторі як самостійний об'єкт наукового дослідження, оскільки, по-перше, вона тому й називається таємною, що від свого виникнення ніколи не прагнула до гласності або висвітлення. Інформація і фактичний матеріал для теоретичних узагальнень з'являється (якщо взагалі відкривається) набагато пізніше, ніж відбуваються події, про які пишеться. По-друге, складність структури латентної політики загальмувала цілісне усвідомлення цього феномена. По-третє, в умовах недемократичних політичних режимів спецслужби, як правило, перетворюються на знаряддя злочинних дій та репресій і цілковито зацікавлені в тому, щоб їхня діяльність залишалась невідомою громадськості, дослідникам та науковцям. По-четверте, лише з початком демократичних перетворень і розбудови правової держави в суспільстві виникає можливість відвертого висвітлення, а також вивчення латентної політики та діяльності спецслужб. Все це є широким узагальненням, але повною мірою стосується й України. У цьому зв'язку зовсім не випадковою є поява у книгарнях великої кількості нещодавно виданої пригодницько-мемуарної літератури та публікацій щодо проблематики, яка розглядається, розрахованих на масового читача.

В науковому форматі серед праць українських вчених можна, в першу чергу, послатися на окремі розділи, присвячені політичній розвідці в монографіях Б. Кухти "Основи політичної науки" та Г. Почепцова "Паблік рілейшнз для професіоналів" і "Теорія комунікації" та його ж праці з окремих напрямків латентної політики – "Інформаційні війни" і "Психологічні війни". Серед статей вітчизняних авторів варто відзначити й дослідження К. Брожка "Спеціальні служби сучасної України", В. Іванова "Про деякі аспекти інформаційної безпеки в Україні", Г. Макаренко "У "таємної" служби головна ознака – відкритість" та В. Кравченка "Інформаційні війни не мають фронтів". У цих роботах концентрується увага на узагальненнях щодо діяльності розвідслужб в сучасному суспільстві та в Україні, наголошується на специфічності їхніх зв'язків з громадськістю.

Звертаючись до зарубіжної літератури, констатуємо, що тут підходи авторів, як уявляється, в основному поділяються на два напрямки: перший – "західний", захищає "гуманні" цілі західних спецслужб у боротьбі з комуністичною загрозою, другий напрямок – "східний", навпаки висвітлює наміри спецслужб імперіалізму та боротьбу з ними. Окремо, мабуть, можна виділити напрямок, який формується останніми роками й охоплює роботи, що висвітлюють окремі складові латентної політики або в руслі досить зваженого наукового аналізу, або в межах посібникового, прагматично-

нейтрального характеру.

Огляд літератури дозволяє зробити висновок про високий науковий рівень багатьох робіт стосовно окремих напрямків латентної політики. Водночас варто звернути увагу й на те, що немає праць, які б присвячувалися цілісному, інтегративному, узагальнюючому, системному розглядові латентної політики на загальнотеоретичному рівні у форматі політичної науки, можливо, як її окремої складової. Таким чином, у політології існує певна ніша – необхідність створення латентології. Спроба зробити перші кроки в цьому напрямку становить основну мету даної статті.

При цьому вихідною методологічною посилкою, на наш погляд, має бути умовність та припустимість виокремлення латентної політики із тієї, яка взагалі розуміється як цілісний феномен із можливим подальшим поділом на складові, що мають конкретну специфіку та якості. В руслі єдності історичного та логічного вважаємо за необхідне в загальнотеоретичному плані розглядати латентну політику з тими позитивними і негативними властивостями і потенціями, що були наслідком або проявом свого історичного часу, впливом геополітичного фактора та національної специфіки, а не в тому вигляді, що відповідає моралістським вимогам до латентної політики в сучасних умовах. У форматі окремої статті вважається за доцільне обмежитися окресленням лише концептуальних засад питання, що висвітлюється.

У лаконічному тлумаченні латентологія – це наука про закриту, непрозору або приховану (латентну) політику. Таким чином, для розуміння її предмета перш за все необхідно глибше з'ясувати сутність поняття “латентна політика”. І вже на цьому етапі дослідження виникають проблеми, пов'язані, в першу чергу, з тим, що не існує загальноновизнаного наукового означення феномена політики взагалі. Назagal їх досить багато [1, с. 87 – 89; 5, с. 8; 14, с. 41; 17, с. 165 та інші]. Відповідно до цього слід очікувати не менше й розумінь та визначень латентної політики. Тобто, латентна політика має багатопрофільну якість і може тлумачитися і як справа “людей із чистою совістю”, і як справа “лицарів плаща та кинджала”. Отже, погодимось, що викладене нижче можна розглядати як один з можливих варіантів уявлень про латентну політику.

Як вихідний варіант пропонується вважати, що політика – це діяльність, спрямована на всеохоплюючу організацію суспільства, узгодження інтересів окремих особистостей і соціальних груп шляхом виборювання, утримання та застосування влади [5, с. 9; 17, с. 165]. Організуючі, консолідуючі, інтегративні якості політики органічно поєднуються з конкуренцією та протиборством інтересів. У свою чергу, боротьба за реалізацію специфічних інтересів завжди передбачає не лише відверті дії, але й такі, які, в разі їх відкритої підготовки і здійснення, можуть бути нейтралізовані або використані проти інтересів ініціуючої

сторони. Таким чином, об'єктивна потреба безпеки та самозахисту, виживання акції вимагає її певної закритості. Отже, одним з уявлень про політику є розуміння її як єдності тієї частини, якій природно властива непрозорість та закритість, тобто латентної і нелатентної складових. Не існує ні абсолютно відкритої, ні абсолютно закритої політики.

Знайомство з ієрархією „базових потреб” життєдіяльності (за А. Маслоу) показує, що ігнорування першочергових з них веде до загибелі системи, що саморегулюється, а їх задоволення – найважливіша умова виживання, існування взагалі. Друге місце в переліку означених вище потреб (поступаючись лише фізіологічним) посідає потреба безпеки, самозбереження. Латентні акції здійснюються її суб'єктами для уникнення знищення або опору, заради забезпечення життєдіяльності окремих суб'єктів політичного життя або соціуму взагалі [6, с. 319; 11, с. 11]. Безпека, випередження і боротьба за виживання – ось джерело і стрижень латентної політики. Розуміння безпеки у такому тлумаченні охоплює: безпеку виборювання влади та її утримання; безпеку механізмів функціонування та реалізації влади, в тому числі безпеку процесів вироблення та прийняття рішень; безпеку суб'єктів політичного життя суспільства та захист їх інтересів; безпеку позиції держави у міжнародних відносинах; безпеку функціонування певних структур захисту інтересів держави та суспільства усередині країни та зовні, в тому числі розвідки, контррозвідки, правоохоронних органів і режимних установ; забезпечення розвитку суспільства від політичної та економічної дестабілізації, деструкції, наркобізнесу, тероризму, організованої злочинності тощо; безпеку діяльності виробничих, фінансових, науково-дослідницьких та інформаційно-комунікативних структур тощо. Зрештою, в форматі „цінічного” підходу до змісту латентної політики, це також безпека ініціаторів, розробників та виконавців протиправних акцій від правосуддя, відповідальності перед власною та міжнародною громадськістю.

Згідно з поширеним підходом до структуризації політики [3, с. 9; 16, с. 49], у латентній теж можна виділити її форму, зміст та процес у їх специфіці. Так, форма латентної політики – це її організаційна структура, а також система особливих норм, які забезпечують її існування.

Форма латентної політики реально втілюється у службах розвідки та контррозвідки, спецслужбах захисту громадян від криміналітету, постачальниках та обробниках закритої інформації тощо. Це також відповідні закони, нормативно-інструктивні документи, що регулюють та забезпечують конфіденційну діяльність і безпеку суб'єктів політики.

Зміст латентної політики, вважаємо, виявляється у її цілях, цінностях та спрямованості, а також у способі діяльності її суб'єктів. Зокрема, йдеться про таємний спосіб діяльності із специфічним спрямуванням: політична розвідка та контррозвідка, інформаційно-психологічні операції, „силові” операції, таємна дипломатія, прихований вплив на політичних

опонентів/конкурентів, маніпулювання тощо. За місцем та орієнтацією латентна політика поділяється на внутрішню (зокрема, це компетенція МВС) та зовнішню (справа зовнішньої розвідки, МЗС тощо).

За характером і змістом завдань, як уявляється, латентна політика може бути стабілізуюче-охоронною, дестабілізуючою або підривною, дезорієтуючою, знищувально-ліквідаційною, нейтралізуючою, спостережно-прогнозуючою. За відносинами з чинним законодавством – легальною і нелегальною, а за ступенем дотримання морально-етичних норм – етичною, підступною та, як проміжний варіант, змішаною чи сумнівною. Нарешті, в процесі латентної політики втілюється складний, багатосуб'єктний та конфліктний характер прихованої політичної діяльності, відносини різних установ, соціальних груп, організацій та індивідів.

Об'єктами латентної політики, безумовно, є всі явища політичного і суспільного життя, на які спрямовано приховану діяльність суб'єктів політики. В першу чергу, це можуть бути елементи політичної, економічної, військової, правової і культурно-духовної підсистем суспільства, а також соціум і окремі особи. Суб'єктність латентної політики також має особливий характер, оскільки потреба безпеки, з одного боку, жорстко обмежує коло осіб, організацій та установ, які безпосередньо працюють у цій сфері, а з іншого – у прихованому вигляді залучає до неї суб'єктів політики, діяльності яких не властивий іманентно латентний характер, наприклад, до збору інформації у „нетрадиційному шпигунстві”.

Соціальне призначення латентної політики проявляється у її функціях, які, вважаємо, можна умовно поділити на ті, що віддзеркалюють органічний зв'язок латентної політики з політикою взагалі, і на ті, що відображають специфіку латентної політики. До останніх належать наступні: реалізація екзистенціальних інтересів держави та інших суб'єктів, в тому числі спецслужб – безпека, виживання, оцінка перспектив розвитку ситуацій та загроз, своєчасне пристосування до нових умов або здійснення певних превентивних заходів тощо; реалізація інтересів співіснування – точне визначення позицій даної держави та інших акторів міжнародних відносин, адекватне розуміння та урахування позицій інших суб'єктів політичних відносин тощо; реалізація функціональних інтересів – реалістична оцінка ефективності політичної діяльності як внутрішньої, так і зовнішньої за допомогою різних, в тому числі конфіденційних джерел, об'єктивне інформування керівництва тощо; реалізація інтересів підтримки внутрішнього порядку, захисту суспільства від дій деструктивних та кримінальних елементів, а також інтересів, що суперечать чинним нормам моралі та права.

Отже, латентна політика відіграє значну роль у житті суспільства, що обумовлено важливістю функцій, які виконуються її суб'єктами. Є підстави розглядати латентну політику як специфічну за змістом,

суб'єктами, формами і методами реалізації частини політики, закритої від висвітлень на ґрунті потреб безпеки, самозахисту та реалізації прихованих інтересів. Пізнання усіх аспектів латентної політики цілком узгоджується із розвитком демократичних тенденцій у житті країни, а створення її теорії – із загальним вектором розвитку політичної науки демократичного суспільства. Таким чином, якщо сфера політики взагалі є об'єктом політології, то сфера закритої політики, прихована політична діяльність має підстави стати об'єктом самостійної складової політичної науки.

Політична латентологія – одна з наук про політику, яка знаходить своє місце поруч із партологією, елітологією, кратологією, конфліктологією, теорією політичних систем, теорією регіональної політики тощо. Визнаючи предмет латентології, вважаємо, не слід жорстко встановлювати її рамки. Тим більше, що добре відома різниця у розумінні предмета політичної науки взагалі, яка пояснюється як національними традиціями розуміння політики, так і її багатосторонністю. Певною похідною цього виступає складність визначення предмета науки про латентну політику. Вона вивчає як теоретичні питання, так і аналізує живу практику.

В першому наближенні латентологія є наука про латентну політику, тобто про особливу – закриту від висвітлення сферу політичної життєдіяльності людей, пов'язану із реалізацією прихованих інтересів або використанням таємних методів здобуття, утримання і використання влади, а також забезпеченням безпеки та самозахисту політичної системи і суб'єктів політики, суспільства в цілому, непрозорий тип відносин між людьми, суспільством та державою.

Предметом вивчення та дослідження латентології виступають ті суб'єкти політичного життя, що виконують латентні функції, влада у тих аспектах, що не висвітлюються, політичні партії та громадські рухи у руслі здійснення прихованих акцій, закриті політичні процеси, таємні політичні відносини та політична діяльність еліт, лідерів та груп тиску. Домінуючим у цьому є пошук особливих закономірностей, тенденцій і стійких зв'язків, які створюють систематизоване знання сфери латентної політики, і орієнтація на їх свідоме використання.

Вузловими проблемами латентології на етапі її становлення, вважаємо, мають бути такі: поглиблення уявлень про її природу, предмет, функції та методи; розвиток знань про закономірності і тенденції латентної політики; про її структуру, суб'єктів та рівні; про латентну діяльність політичних партій і громадських рухів; ступінь необхідної і достатньої закритості; специфічний зміст її окремих напрямків; засоби та методи контролю латентної політики з боку суспільства; вироблення механізму запобігання злочинному наповненню латентної політики; систематизація історичного та політичного досвіду у галузі латентної політики; окремо про структуру і зміст внутрішньої латентної політики, латентну діяльність

правоохоронних установ; міжнародну латентну політику; вплив ринкових умов та неполітичних чинників на латентну політику та діяльність в цій сфері бізнесу тощо.

Зрозуміло, що центральною проблемою латентології виступає пізнання та визначення її закономірностей і домінуючих тенденцій. Розкриття закономірностей створює можливість випрацювання латентологією раціональних принципів і норм латентної політичної діяльності. Можна висловити припущення, що ці закономірності і тенденції утворюють дві основні групи. Перша – це закономірності латентології, притаманні політології взагалі. Наприклад, із впливу політичної свідомості, політичної культури на поведінку суб'єктів політики впливає, що рівень політичної свідомості і культури суб'єктів латентної політики обумовлюватиме зміст їхніх дій, в тому числі ступінь етичності та легітимності. Друга – це група закономірностей, притаманних власне латентології. Прикладом цього може бути твердження, що із збільшенням закритості латентної політики зростає тенденція до деградації її політичного змісту. Або положення, що зростання прозорості латентної політики розхитує безпеку і ускладнює виконання специфічних функцій її суб'єктами, а також що демократизація суспільства і розвиток політичного плюралізму ускладнюють механізм контролю та регулювання латентної політики.

За іншим підходом закономірності латентології можна поділити на ті, що мають зв'язок із функціонуванням політичної влади (підтримка стабільності або дестабілізація), її здобуття, зміною її змісту, носія тощо, і на ті, що стосуються політичного процесу і пов'язані з прихованим лобюванням, маніпулюванням процесом прийняття політичних рішень тощо.

Питання про категорії латентології розв'язується подібно до закономірностей. До групи категорій, спільних з політологією, додається група власних категорій латентології, яка охоплює базові поняття цієї специфічної сфери політики (наприклад, латентна політика, політична безпека, таємна політична дія, політична розвідка, інформаційна спецоперація, таємна дипломатія, терор, змова тощо).

Пізнання латентної політики відбувається за допомогою використання різних методів. Ці засоби аналізу, способи перевірки і оцінки латентології за своєю сутністю аналогічні тим, що існують в політології. Тобто, як уявляється, тут існує „родинний” зв'язок.

Втім, з точки зору теми, що розглядається, доцільно підкреслити, що специфіка латентології у зв'язку з її методом буде, перш за все, проявлятися в особливостях використання певних загальнополітологічних методів у дослідженнях латентної політики, наприклад, емпіричний метод прихованого спостереження.

Специфіка політологічного знання детермінує теоретичні і практичні функції латентології в суспільстві. Відомо, що стосовно політологічних

функцій існує помітна різноманітність поглядів [1, с. 97; 3, с. 33; 5, с. 17; 13, с. 22; 14, с. 37; 16, с. 21]. Їхня проекція на ґрунт латентології обумовлює такі судження.

По-перше, це описова (дескриптивна) функція, яка полягає у виокремленні та констатації у політичному житті фактів латентного характеру і є своєрідною фотографією латентної дійсності.

По-друге, гносеологічна, пізнавальна функція. Вона відбиває необхідність розкриття об'єктивних зв'язків, основних тенденцій та суперечностей. Повністю їй відповідає та, яку іноді визначають як пояснювальну або інтерпретаційну (тлумачення). В усякому разі йдеться про причинову природу тих чи інших латентних подій або явищ. Ця функція дозволяє перейти від спостереження і фіксації різних фактів до з'ясування їх причин.

По-третє, прогностична функція (передбачення). Вона, ґрунтуючись на двох попередніх, дає можливість отримувати альтернативні уявлення щодо можливого в сфері латентної політики. Значення цієї функції безумовне, якщо мати на увазі підготовку актів агресії, передбачення терактів, змов, зміни влади, спецоперацій різного характеру. Як приклади подій такої важливості у ХХ столітті, можна згадати провокацію, що передувала нападів Німеччини на Польщу (1939 рік), замах фашистської опозиції на Гітлера (1944 рік), внутрішньополітичну змову в КППС з метою ліквідації Л. Берії (1953 рік), Кубинську кризу (1962 рік), початок інтервенції СРСР в Афганістані (1979 рік), "Вотергейт" тощо. Адекватне передбачення багато в чому змінило б хід історичних подій.

По-четверте, інструментальна функція, яка допомагає з'ясувати, що треба зробити, які латентні дії здійснити для досягнення конкретного політичного результату.

По-п'яте, нормативно-орієнтуюча функція, яка обґрунтовує переваги того чи іншого варіанту дій, що має особливе значення в умовах їх закритості та спокуси уникнути відповідальності за те, що буде зроблено. Особливо неоднозначне наповнення має ця функція за умов демократичних і тоталітарних режимів. Вона також спрямована на формування стратегії і тактики латентної політики.

По-шосте, це досить специфічна функція, яка може лише з великим ступенем умовності перегукуватися з тією, яку в традиційній політології визначають як виховну або освітню. Йдеться про соціальну профілактику, підготовку масової свідомості до негативних проявів та впливів латентної політики.

Що стосується наукових розробок латентної політики в структурі політології, то, як уявляється, вони, з одного боку, мають відношення до групи теоретичних наук, виділених окремими галузями за критерієм предмета дослідження, а з іншого – до так званих „емпіричних” наук (про організацію влади, прийняття рішень, роботу апарату тощо), в даному

випадку – про організацію політичної розвідки, різних спецоперацій з політичним навантаженням, таємну дипломатію. Якщо в традиційній політичній науці тривалий період домінувала теоретична складова, то в латентології, в першу чергу, досліджувалися конкретні політичні ситуації або приховані процеси з метою отримання певної інформації, переважно таємного характеру, для зацікавлених учасників подій, а також розробка практичних рекомендацій щодо використання прихованих способів досягнення бажаної мети. Від того, що в латентній політиці довго панував принцип „мета виправдовує засоби”, вся увага приділялася не теоретичним роздумам, а пошукові і використанню максимально ефективних засобів прихованої дії.

Отже, зробимо **висновки**. В сучасних умовах, і, в першу чергу, завдяки тенденціям демократизації політичного життя суспільства, на науковому рівні створилися необхідні умови (і потреба!) у поглибленому пізнанні сфери закритої, невисвітленої політики.

Латентна політика є невід’ємною складовою політики, специфічною за природою, структурою, функціями і методами реалізації. Ця специфіка, в першу чергу, обумовлена потребами безпеки та самозахисту політичної системи, безпеки різних учасників політичного процесу, їх боротьби за реалізацію суспільно значущих інтересів.

Таким чином, в межах політології знаходить своє місце її особлива галузь – політична латентологія, яка має усю необхідну атрибутивність спеціальної політологічної науки загальнотеоретичного і прикладного характеру. Формування латентології викликається реаліями політичної практики і відповідає загальним тенденціям створення громадянського, правового суспільства. Подальша розробка проблем латентології та їх проєкція на практику має сприяти впевненому прогресу суспільного розвитку.

Є підстави вважати, що, згідно з конституюванням латентології, вона спроможна стати частиною навчального циклу фахівців-політологів та держслужбовців. У зв’язку з цим на факультеті політичних наук МДГУ ім. П. Могили впроваджено відповідний навчальний курс, який знайомить студентів із базовими засадами латентної політики.

Література:

1. **Бєбик В. М.** Базові засади політології. – К., 2000.
2. **Брожек К.** Спеціальні служби сучасної України. // Людина і політика. – 1999. – №3.
3. **Василик М. А.** Политология. – М., 1999.
4. **Волковский Н. Л.** История информационных войн. – СПб., 2003.
5. **Гелей С. Д., Рутар С. М.** Основы политологии. – К., 1999.

6. Землянов В. М. Своя контрразведка. – Мн., 2002.
7. Карягин В. В. Дипломатическая жизнь за кулисами и на сцене. – М., 1994.
8. Кассис В. Б., Колосов Л. С. Из тайников секретных служб. – М., 1988.
9. Кравченко В. „Інформаційні війни” не мають фронтів.//Людина і влада. – 2000. - № 11 – 12.
10. Крысько В. Г. Секреты психологической войны. – Мн., 1999.
11. Кухта Б. Основи політичної науки. – Част. 4. – Львів, 1999.
12. Макаренко Г. У „таємної” служби головна ознака – відкритість.// Юридичний вісник України. – 2002. - №4.
13. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія. – К., Львів, 2001.
14. Політологія./За ред. А. Колодій. – К., 2000.
15. Почепцов Г. Г. Паблик рилейшнз для професіоналов. – К., 2001.
16. Пугачев В. П. Политология. – М., 2001.
17. Сазонов М. І. Політологія. – Харків, 1998.